

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.338.24.021.8

ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СТАН ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ІНСТИТУЦІЙНИХ ЗМІН

IMPROVING THE QMPROVING THE QUALITY OF LIFE OF THE POPULATION AND ITS IMPACT ON THE STATE OF ECONOMIC SECURITY IN CONDITIONS OF INSTITUTIONAL CHANGES

Гріненко А.Ю.

кандидат економічних наук, доцент,
м. Чернігів, Україна

У статті досліджено, що показники, які визначають рівень життя в ринковій економіці встановлюють основну залежність у трансформаційній економіці між якістю життя та національною економічною безпекою. Одним із основних чинників розвитку тіньової економіки є поляризація прибутків населення й зубожіння його основної маси. У процесі дослідження визначено, що задля обмеження впливу тіньової економіки варто встановити межі розриву між бідністю і багатством.

Ключові слова: *якість життя, рівень життя, безпека, економічна безпека, інститути, інституціоналізм, поляризація, зубожіння, тіньова економіка, бідність, міграція, корупція.*

В статье в процессе исследования установлено, что показатели, которые определяют уровень жизни в рыночной экономике, раскрывают основную зависимость в трансформационной экономике между качеством жизни и национальной экономической безопасностью. Одним из основных факторов развития теневой экономики является поляризация доходов населения и обнищание его основной массы. В процессе исследования определено, что для ограничения влияния теневой экономики следует установить предел разрыва между бедностью и богатством.

Ключевые слова: *качество жизни, уровень жизни, безопасность, экономическая безопасность, институты, институционализм, поляризация, обнищание, теневая экономика, бедность, миграция, коррупция.*

The article studies that indicators determining the standard of living in a market economy determine the main dependence in the transformational economy between quality of life and national economic security. One of the main factors behind the development of the shadow economy is the polarization of the profits of the population and the impoverishment of its bulk. In the course of the study, it was determined that the limits of the gap between poverty and wealth should be set to limit the influence of the shadow economy.

Key words: *quality of life, standard of living, security, economic security; institutes, institutionalism, polarization, impoverishment, shadow economy, poverty, migration, corruption.*

Постановка проблеми. Між процесами розширеного відтворення економічної безпеки і зростанням рівня та якості життя людей існує тісний взаємозв'язок. Саме тому розглядати причинно-наслідкові зв'язки економічної безпеки можна лише з факторами, що забезпечують динаміку соціального зростання.

За даними Мінсоцполітики, кількість бідних українців скоротилася з 54,5% до 39,4%. Навіть за скромними офіційними підрахунками, 40 зі 100 українців знаходяться за межею бідності.

Реальні ж цифри можуть кардинально відрізнятися. Насамперед є декілька методологій визначення «бідних», і водночас через високий рівень тіньової зайнятості реальні доходи можуть значно відрізнятися від офіційних. Але, які б не велися розрахунки та яка б не використовувалася методологія дослідження, Україна залишається однією з найбідніших країн не лише Європи, а й СНД.

У цьому разі тіньова економіка як інститут забезпечує перерозподіл ресурсів, насамперед

людських, а потім і фінансових, між офіційною і тіньовою економікою. Так відбувається процес вирівнювання «бідності».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як засвідчує динаміка зростання доходів населення та не менше зростання інфляції в Україні, в умовах інституційних змін спостерігається зниження якості життя населення та його вплив на стан економічної безпеки держави. Діалектика взаємодії економічної безпеки і якості життя заснована на двосторонній взаємодії. Нинішня економічна ситуація в Україні, яка характеризується надмірною трудовою міграцією, підтверджує слова К. Маркса, що вплив «історичних традицій» і «суспільних звичок» на життєвий рівень населення кожної країни є вирішальним, виходячи з того, що цей рівень передбачає не лише задоволення потреб фізичного життя, але і задоволення певних потреб, які сформовані тими суспільними умовами, в яких люди знаходяться і виховуються [1, с. 150–155].

Отже, зростання якості життя URL: не тільки мета, але і засіб досягнення необхідного і достатнього рівня економічної безпеки.

Низка науковців, таких як А.А. Гриценко, В.М. Геєць, А. Кара-Мурза, та інші, протягом тривалого часу займаючись дослідженням проблеми економічної безпеки, розробили і низку пропозицій зі зростання її рівня з урахуванням динаміки життєвого рівня населення.

Серед зарубіжних науковців, які досліджують проблеми рівня та якості життя людей, варто виокремити таких представників, як Л. Абалкін, М. Альберт, У. Беверідж, В. Бобков, Б. Генкін, Дж.К. Гелбрейт, Ф. Геруберг, Є. Капустін, Дж.М. Кейнс, В. Майер, А. Маршалл, У. Петті, П. Роджерс, А. Сен, Е. Тоффлер, Л. Туроу, Дж. Форестер, Т. Шульц. Серед вітчизняних учених це питання досліджують Е. Лібанова, А. Колот, М. Шаповал, В. Мандибура, Л. Ткаченко, Д. Богина, Н. Борецька, В. Постніков, О. Поплавська та інші.

Науковий інтерес у дослідженні цієї проблеми становить формування ефективних засобів забезпечення економічної безпеки в умовах інституційних змін та низького рівня якості життя населення.

За роки незалежності проблеми бідності, рівня та якості життя в Україні не розглядались у контексті економічної безпеки, що є досить актуальним та має теоретичну цінність.

Методика оцінки рівня та якості життя населення вимагає постійного вдосконалення шляхом поєднання теоретичних досліджень та практичного моніторингу, особливо з метою виявлення загроз та дотримання рівня порогових значень, пов'язаних із формуванням трудового потенціалу.

Концепція трудового потенціалу визначає певні напрями інституційної політики у сфері суспільно-економічних відносин.

Постановка завдання. На підставі дослідження, яке проведене багатьма науковцями, та існуючих проблемам і прогалин, викликаних інституційними змінами в трансформаційній економіці, подальше дослідження буде спрямоване на обґрунтування та аналіз рівня життя населення в Україні, який залежить від величини потреб у різних життєвих благах та можливості їх задоволення в умовах інституційних змін трансформаційної економіки. Кінцевою метою дослідження є розкриття економічного змісту якості інституційного середовища та обґрунтування основних напрямів його вдосконалення як фактору економічної безпеки через систематизацію індикаторів, які визначають якість життя та застосовуються для аналізу рівня життя населення країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Великі суспільні перетворення, які відбуваються протягом першої чверті ХХІ століття, знайшли своє відображення в життєвих траєкторіях і соціальних очікуваннях українців, привели до падіння рівня і якості життя більшості населення України. Проблеми зростання якості і рівня життя населення протягом останніх років знаходяться в полі зору не лише політиків, а й науковців та практиків. Питання про значне зростання ВВП, яке було актуальним ще 5–10 років тому, перестало бути в центрі уваги. Суспільство усвідомило, що просте збільшення ВВП не забезпечить соціально-економічного прориву і покращення життєвого рівня. Як засвідчує досвід розвинутих країн, економічна безпека в умовах інституційних перетворень стає можливою у разі вкладення в людський капітал, якість життя населення.

Дослідження рівня життя населення в Україні та його динаміки – важливий складник комплексного аналізу соціально-економічного становища країни, який проводиться з метою розроблення адекватних заходів соціальної політики держави. Рівень життя як соціально-економічне явище в сучасному суспільстві має безліч аспектів. Якщо раніше він характеризувався невеликою кількістю індикаторів, головним з яких був показник доходів, то зараз ця категорія включає характеристики не тільки окремого домогосподарства або суспільного прошарку, але й усього соціуму загалом. Головною метою економічного розвитку країни та діяльності державних органів влади є створення умов для найбільш повного задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб людей. Рівень задоволення цих потреб прийнято вважати характеристикою рівня життя населення [2]. Рівень життя є складною та системною соціально-економічною категорією, яка відображає сукупність відносин та умов, що визначають життєдіяльність та розвиток людей. Рівень життя характеризує досягнутий протягом певного проміжку часу ступінь задоволення різноманітних потреб населення в суспільстві. Одне з визна-

чень рівня життя населення можна запозичити з економічного словника, де зазначено, що «це рівень добробуту населення, споживання благ і послуг, сукупність умов і показників, які характеризують ступінь задоволення основних життєвих потреб людей» [3, с. 23]. Фактори, за якими визначають вплив на рівень життя населення, поділяють на дві групи – економічні та неекономічні. Економічні фактори пов'язані з виробничими відносинами у суспільстві, що визначають економічний розвиток країни, вони динамічні, постійно змінюються [4, с. 123].

У сучасних умовах все більшого значення набуває розвиток інституційного середовища національної економіки як упорядкованої сукупності базових та інфраструктурних економічних інститутів і підвищення його якості.

Незважаючи на зростаючий в останні роки інтерес в українській економічній науці до інституційно-еволюційного напрямку, все ж недостатньо вивченими залишаються питання якості середовища та його впливу на якість та рівень життя населення країни.

Протягом останніх років в Україні йде інтенсивне і цілеспрямоване інституційне будівництво, але результати його поки що не задовольняють науку і практику. Нову інституціональну теорію називають «одним із найбільш перспективних і продуктивних напрямів економічної науки» [5, с. 24].

Існування інститутів визначається обмеженістю раціональності людини, яка не має сил і можливостей для оцінки ситуації на ринку, щоб повністю прорахувати можливі поведінкові стратегії.

Саме тому людина і діє в певних межах формальних (закріплених в системі чинного законодавства) та неформальних (зафіксованих у традиційно застосовуваних стереотипах поведінки) інститутів, ставлячись до них некритично. Саме виникнення інститутів зумовлене бажанням зберегти зусилля на придбання й обробку інформації.

Одним із основних питань, яке потребує подальшого дослідження, на нашу погляд, є проблема визначення якості інституційного середовища. Якість інституційного середовища є його найбільш важливою інтегральною характеристикою. Багато науковців припускають, що Україна сьогодні знаходиться в трансформаційному стані на шляху до ринкової економіки. Реформи, які сьогодні проводяться в країні, започатковують всі основні атрибути ринкової економіки, ринкові інститути (приватна власність, судова система, вільне ціноутворення, договірні відносини, незалежна банківська система, конкуренція, податкова система тощо). Існує і протилежна позиція, згідно з якою в межах реформ склалася «псевдоринкова система», оскільки жоден зі сформованих інститутів не виконує своїх функцій якісно, як у розвинених ринкових системах [6, с. 6–8].

Очевидно, насамперед варто провести аналіз концепції «якість інституційного середовища». Багато науковців трактують поняття «якість» по-разному, і ці визначення далеко не однозначні. Велика радянська енциклопедія дає таке визначення: «якість – філософська категорія, що виражає невідокремлену від існування об'єкта його суттєву визначеність, завдяки якій він являється саме таким, а не іншим об'єктом. Якість відображає стійкі зв'язки складових елементів об'єкта, які характеризують його специфіку, що дає змогу відрізнити один об'єкт від іншого. Проте якість виражає і те загальне, що характеризує весь клас однорідних об'єктів» [7].

Якість життя – ступінь відповідності умов і рівня життя науково обґрунтованим нормативам або визначеним стандартам [8, с. 240]. Під якістю життя розуміють також задоволеність населення життям з погляду широкого набору потреб та інтересів [9, с. 462].

На наш погляд, особливу увагу варто приділити ключовим соціально-економічним показникам: величині нерівності в розподілі доходів, багатства, власності та контролю над капіталом. Постійний контроль за рівнем якості життя і соціальної напруженості дає змогу своєчасно виявити групи населення, які потрапили в найбільш скрутну економічну ситуацію, які готові до масових акцій протесту і дестабілізації становища в суспільстві. Таке населення повинне періодично попадати під захист влади та соціальних інститутів, які повинні вирівняти їх життєву ситуацію до рівня середніх соціальних показників.

Словосполучення «соціальний інститут» вживається в найрізноманітніших значеннях. Говорять про інститут сім'ї, інститут освіти, інститут охорони здоров'я, інститут державної влади, інститут парламентаризму, інститут приватної власності, інститут релігії та ін.

Термін «соціальний інститут» поєднує як «інституцію» (звичаї), так і власне «інститут» (установи, закони), оскільки об'єднує в собі як формальні, так і неформальні «правила гри».

Однією з необхідних умов появи соціальних інститутів є відповідна соціальна потреба. Інститути покликані організовувати спільну діяльність людей з метою задоволення тих або інших соціальних потреб. Виникнення певних громадських потреб, а також умов для їх задоволення є першими необхідними моментами інституціоналізації.

Простий аналіз наявності бідності нічого не дає для забезпечення економічного розвитку країни, для напрацювання практичних заходів щодо зниження бідності. Доцільно, на наш погляд, скласти соціальний «портрет» і «профіль» бідності.

Всупереч поширеній думці про те, що пенсіонери як виокремлена група населення є типово бідною для України, можна відзначити, що це не відповідає економічному стану речей. Тому що

не пенсіонери, про яких так турбуються напередодні виборів кандидати в депутати, є бідним прошарком, а молодь, яка має сили і знання, але не може їх застосувати. До значного подорожчання вартості життя, насамперед вартості продуктів харчування, привело непомірне зростання цін, особливо в 2016–2017 рр. Таким чином, досліджуючи загальний показник рівня і якості життя населення, варто визначити диференціацію у доходах громадян (табл. 1).

Лібералізація економіки в поєднанні з розривом зв'язків єдиної економічної системи поглибили соціальне розшарування населення України, недовіру до інститутів влади, але при цьому зберегли глибокі надії на патерналізм держави. Порушилася структура населення, і не лише

демографічна, соціальна, а й економічна та виробнича. Серед громадян України, які мігрували до Росії, країн Європи, були молоді ініціативні люди, підготовлені у вишах України, але заради виживання вони влаштувалися на роботу не за фахом і покликанням. Як видно з таблиці 2, мільйони громадян України живуть за межею бідності, і кількість їх потенційно не змінюється незалежно від політики Уряду.

Нерівномірність зростання цін на окремі групи товарів і послуг, які були викликані ажіотажним попитом, зробила істотний вплив на структуру споживчих витрат домашніх господарств. Якщо частка витрат на придбання продуктів харчування в 1991 р. становила 37–38% усіх споживчих витрат, то у 2000 р. ця частка

Таблиця 1

Розподіл населення за рівнем середньодушових доходів [10]

Середньодушовий місячний дохід, грн.	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
до 480,0	9,3	2,5	1,9	0,7	0,2	0,3	0,1	0,1	0,1	0,00
480,1–840,02	45,1	21,2	17,1	8,0	5,0	3,1	2,3	1,4	0,9	0,3
840,1–1560,1	45,6	53,2	54,1	53,0	45,4	36,8	30,4	27,1	16,1	6,6
1560,1–1920,0	...	11,2	12,5	16,4	20,0	21,1	22,1	23,1	18,2	11,5
1920,1–2280,04	...	11,9	14,4	21,9	29,4	14,4	16,6	16,5	17,6	16,0
2280,1–3000,0	...	...	...	...	...	15	17,1	19,5	27,3	30,0
3000,1–3360,0	...	...	...	...	...	3,0	4,3	4,6	6,7	10,0
3360,1–3720,0	...	...	...	...	...	2,2	2,0	2,5	4,4	7,9
понад 3720,0	...	...	...	...	...	4,0	5,1	5,2	8,7	17,7

Таблиця 2

Чисельність населення із середньодушовими доходами на місяць, нижчими за прожитковий мінімум [10]

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
млн. осіб	5,7	3,2	2,6	3,9	3,4	4,0	3,7	3,2	2,5	1,5
% населення	12,7	7,1	5,8	8,8	7,8	9,1	8,4	8,6	6,4	3,8
прожитк. мін. на 1 особу (грн.)	519	608	639	843	914	1042	1114	1176	1227,3	1388,1

Таблиця 3

Споживання продуктів харчування в домогосподарствах України (в середньому в місяць на одну особу, кг) [11]

Найменування продукту	2010	2013	2014	2015	2016
М'ясо та м'ясопродукти	5,1	5,1	4,9	4,6	4,7
Молоко і молокопродукти	19,2	20,3	20,3	19,8	19,6
Яйця, шт.	20	20	20	19	19
Риба і рибопродукти	1,8	1,8	1,6	1,2	1,2
Цукор	3,0	3,0	3,0	2,8	2,7
Рослинна олія	1,8	1,7	1,7	1,6	1,5
Картопля	7,7	7,1	6,9	6,6	6,7
Овочі та баштанні	9,5	9,4	9,0	8,8	9,2
Фрукти, ягоди, горіхи	3,7	4,1	3,7	3,1	3,3
Хліб і хлібопродукти	9,3	9,0	9,0	8,5	8,3

уже сягнула 53,2%, а в липні 2011 р. наблизилася до 60%.

Незважаючи на зростання витрат на харчування, витрати на товарну групу (одяг, взуття та інші товари повсякденного вжитку) скоротилися.

Аналіз міжнародного споживання основних продуктів засвідчує, що в Україні порівняно з розвиненими країнами споживають у 2–3 рази менше м'яса, овочів і фруктів, але в 2 рази більше цукру і картоплі.

Така деформація у структурі споживання визначається деформацією у співвідношеннях доходів населення та цін на основні продукти харчування. Намагання згладити ситуацію та надмірний відрив цін на продукти харчування від доходи населення (Україна поспішно вступила до СОТ, без урахування сукупних доходів від розмитнення імпорту та захисту власних виробників) фактично привели до зупинки власних виробництв (таблиця 3).

Як видно з таблиці 3, динаміка споживання різних продуктів харчування в Україні протягом останніх семи років є стабільно помірною. Можна помітити певні відхилення у бік зниження споживання риби та рибопродуктів, картоплі та хліба і хлібопродуктів. Але, як засвідчує таблиця 4, українці споживають не менше, ніж громадяни інших країн.

Варто зазначити, що і в розвинених країнах громадяни не завжди дотримуються певного набору продуктів у споживанні, оскільки ціни є досить динамічними. Для України ці показники є досить мобільними. Так, у зв'язку зі значним подорожчанням картоплі восени 2010 р. її частка у споживанні населення значно ско-

ротилася [13]. Деформація в структурі продуктів харчування, скорочення в раціоні живлення продуктів, що містять цінні поживні речовини, та зростання споживання менш цінних вуглеводних відбилося на загальній якості харчування і його калорійності. Такий підхід до формування структури харчування негативно позначається на здоров'ї населення і його відтворювальному потенціалі.

Огульне фінансування всіх громадян за статусом, віком, місцем проживання привело до значних перекосів у вирівнюванні життєвого забезпечення населення. Фінансування і дотації з державного бюджету на житлово-комунальне господарство і суспільний транспорт повинно мати адресний характер, оскільки огульний соціалістичний патерналізм вже сьогодні став причиною значного зростання дефіциту державного бюджету. Саме тому практично третина доходів населення України формується за рахунок державних соціальних виплат, а 47% – за рахунок використання власної праці (рис. 1)

Стан економічної безпеки в країні визначається одним з основних показників – величиною ВВП в розрахунку на душу населення. Цей показник в Україні – один із найнижчих у Європі та країнах СНД. Як засвідчує рейтингове агентство Moody's, у 2017 році ВВП на душу населення в Україні коливається в межах \$2 тис., в Росії він сягає \$10 тис., в Казахстані – понад \$8 тис.

Якщо розраховувати ВВП України на душу населення за купівельною спроможністю то цей показник становить понад \$8 тис., а в Польщі – майже \$28 тис. (рис. 2).

Таблиця 4

Споживання продуктів харчування (на душу населення в рік) [12; 13]

Країни	Роки	М'ясо і м'ясопродукти в перерахунку на м'ясо (без сала і субпродуктів) (кг)	Молоко і молочні продукти (включаючи масло тваринне) в перерахунку на молоко натуральне (л)	Масло тваринне (натуральне) (кг)	Яйця (шт.)	Риба і рибопродукти (у товарній вазі)	Цукор (кг.)	Рослинна олія (л)	Картопля (кг)	Овочі, баштанні (в розрахунку на свіжі) (кг)	Фрукти і ягоди (у перерахунку на свіжі) (без переробки на вино) (кг)
Австрія	1997	95	370	5,2	264	8,0	40	18,2	59	–	14
Німеччина	1998	88	430	6,8	225	14,0	33	18,3	73	87	136
Росія	2000	41	216	3,2	229	10,4	35	10,0	118	86	34
США	1998	117	262	1,9	244	10,3	30	23,7	55	119	101
Україна	2002	53	221	3,0	232	8,1	33	12,4	104	71	37
Фінляндія	1997	64	299	4,3	189	14,2	34	7,7	60	63	85
Франція	1997	91	427	7,8	271	20	35	15,3	84	132	92
Японія	1997	45	93	0,8	320	57,6	18	15,0	102	123	60

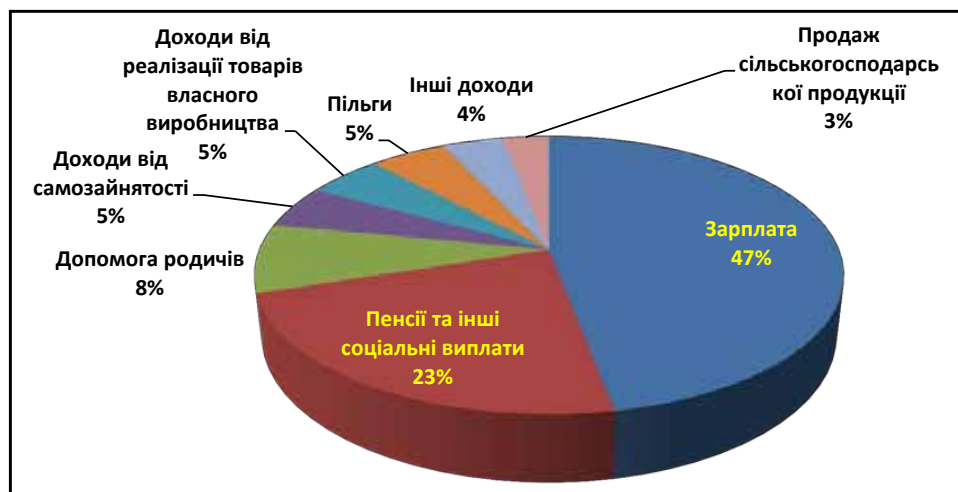

Рис. 1. Джерела доходів українців у 2017 році [11]

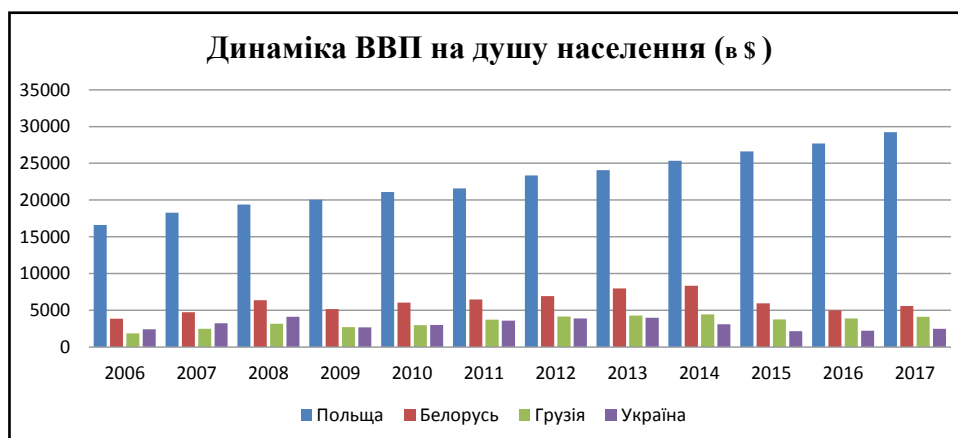

Рис. 2. Динаміка ВВП на душу населення (\$) [14]

За останні шість років найвищий рівень ВВП в Україні був у 2013 році (понад \$4 тис. на душу населення). Через економічну кризу, воєнну агресію й анексію Криму цей показник упав майже вдвічі. Вслід за ВВП скоротились і доходи українців. У 2015-му рівень бідності зріс практично в 2 рази.

За твердженням міністра соціальної політики А. Реви, в Україні було 60% бідного населення, у 2017 році число бідняків скоротилося до 39,4%. Натепер фактичний прожитковий мінімум для дорослої людини – 3920 грн. (номінальний показник), пенсіонера – 2574 грн., на дитину – 3584 грн. Таким чином, сім'я із двох дорослих і дитини має заробляти як мінімум 11424 грн. Всі, хто отримує менше, за оцінками Міністерства соціальної політики, знаходяться за межею бідності. Своя методика розрахунку межі бідності є і в ООН: всі, хто отримує менше \$5 у день (або 4275 грн. за місяць) – бідні [15].

Єдиний спосіб, на наш погляд, яким можна було би скоротити бідність в Україні, – це забезпечення зростання реального ВВП. Відповідно

до офіційного прогнозу, в поточному році український ВВП збільшиться на 3%, тобто в 2017 році він має становити \$86 млрд. Та навіть за такого мізерного зростання ВВП краще жити українцям не доведеться, оскільки зовнішній борг України сьогодні становить 83% ВВП, а на погашення зовнішніх запозичень у 2018 році доведеться витратити рекордну в історії України суму – \$7 млрд. Отже, щоб досягнути в Україні рівня ВВП 2013 року, знадобиться багато років.

Висновки. У сучасних умовах господарювання рівень життя значної частини населення України суттєво знизився і є одним із найнижчих не лише серед країн СНД, а й у всій Європі. Реальні доходи населення країни скоротилися, а витрати на комунальні послуги та ціни на товари продовольчої групи різко зросли, що викликало зростання і тіньового сектору економіки. Подальша стабілізація і покращення соціально-економічної ситуації, що склалася, можливі лише за умов зростання реального ВВП та зменшення рівня диференціації доходів населення.

Пріоритетними напрямками щодо підвищення якості життя мають бути: зменшення диференціації у доходах окремих груп населення за забезпечення рівня економічної безпеки; підвищення стимулюючої ролі заробітної плати; забезпечення матеріальної доступності всіх громадян до соціальних благ; нівелювання патерналізму

для громадян, що мають достатній рівень соціального захисту.

Подальші дослідження у цьому напрямі мають забезпечити підвищення якості життя населення в умовах інституційних змін та деталізувати заходи державної політики безпеки національної економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Маркс. К. Зароботная плата, цена и прибыль.// К. Маркс, Ф. Энгельс, Сочинения. 2-е изд. М.: Госполитиздат, 1960. С. 101–155.
2. Гончарова С.Ю., Радущко Ю.П. Показники оцінки рівня життя населення в Україні / С.Ю. Гончарова, Ю.П. Радущко // URL: http://www.business-inform.net/pdf/2012/6_0/114_117.pdf.
3. Ватченко О.Б. Дослідження рівня життя населення в Україні / О.Б. Ватченко, Д.С. Козенко // Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво». 2010. № 4. С. 22–28.
4. Мірошніченко О.Ю. Теоретично-методологічні засади класифікації факторів впливу на рівень життя населення / О.Ю. Мірошніченко // Формування ринкових відносин в Україні. 2009. № 4. С. 122–125.
5. Шаститко А. Предметно-методологические особенности новой институциональной экономической теории // Вопросы экономики. 2003, № 1. С. 24–41.
6. Интрилигейтор М. Российская экономика все еще нуждается в структурных реформах // Проблемы теории и практики управления. 2004. № 3. С. 6–11.
7. Большая советская энциклопедия. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
8. Удотова Л.Ф. Социальная статистика / Л.Ф. Удотова. К.: КНЕУ, 2002. С. 240.
9. Ефимова М.Р. Социальная статистика / М.Р. Ефимова, С.Г. Бычкова. М.: Финансы и статистика, 2003. С. 462.
10. Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
11. Доходи населення України. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
12. Модернізація України – наш стратегічний вибір: щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К.: НІСД, 2011. 432 с.
13. Статистичний щорічник України за 2009 рік / під ред. О.Г. Осауленка. К.: Видавництво Державне підприємство «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. 627 с.
14. Всемирный банк. URL: <http://www.vsemirnyjbank.org/>.
15. Інститут демографії і соціології НАН України. URL: <http://www.idss.org.ua/>.